

Το πλοίο στις Κυκλάδες κατά την πρώιμη Χαλκοκρατία

(Κάποιες σκέψεις για το ρόλο του στις νησιωτικές κοινωνίες)

Ακόμα και αν η αρχαιολογική έρευνα δεν μας είχε δώσει αρκετές πληροφορίες για τους κατοίκους των Κυκλάδων της τρίτης χιλιετίας π.Χ., θα ήταν εύκολο να εννοήσουμε ότι η δημιουργία κοινωνιών με ανεπτυγμένο πολιτισμικό επίπεδο σ' αυτό το χώρο οφείλεται κυρίως στα μέσα πλεύσεως.

Αντώνης Μαστραπάς

Αρχαιολόγος

Η γεωγραφική θέση των νησιών, που δημιουργεί γέφυρα μεταξύ των Μικρασιατικών παραλιών και της Ηπειρωτικής Ελλάδας, και η ίδια η φύση τους, που δεν επιτρέπει την ανάπτυξη αγροτικής οικονομίας, είναι τα πρώτα στοιχεία που καθορίζουν τον εμπορικό και ναυτικό χαρακτήρα του πολιτισμού τους.

Σήμερα τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι ικανά ώστε να μας παρέχουν μια πληρέστερη εικόνα για τη ζωή των Κυκλαδιδών της τρίτης χιλιετίας π.Χ.¹ Από τη μελέτη των στοιχείων που έχουμε υπόψη μας και την προσπάθεια της ανάπλασης μιας εικόνας για τις νησιωτικές κοινωνίες προκύπτει ότι κα-

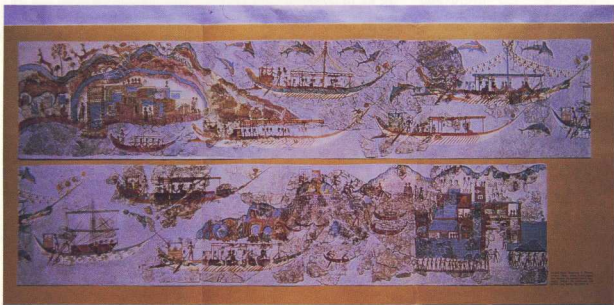
θοριστικό ρόλο έπαιξε σ' αυτές το πλοίο.

Το πόσο καθοριστικό παράγοντα αποτέλεσε το πλοίο για τη ζωή των νησιωτών δεν θα το αντιμειψώσουμε σ' αυτό το άρθρο μέσα από την έρευνα των εμπορικών επαφών, αλλά θα επιχειρήσουμε μόνο την «ανάγνωση» παραστάσεων πλοίων που μας έρχονται απ' αυτή την εποχή.

Η συμβολή της αγγειογραφίας στην «αποκρυπτογράφηση» των πτυχών της ζωής των νησιωτών είναι αναμφισβήτητη. Κατά τη δεύτερη φάση της πρώιμης Εποχής του Χαλκού στις Κυκλάδες (PKII/2800-2300 π.Χ.) οι «αγγειογράφοι» – πρόκειται στην πραγ-

ματικότητα για «χαράκτες» απλών σχεδίων βασισμένων σε «γεωμετρική» αισθητική – προχωρούν στην απόδοση των πρώτων συνθέσεων πάνω στα κεραμικά τους σκεύη. Οι πρώτες αυτές συνθέσεις απηχούν θαυμάσια τη σημασία που έχει στη ζωή τους η θάλασσα. Φαίνεται καθαρά ότι πρώτοι οι κάτοικοι των Κυκλάδων από τους υπόλοιπους λαούς του Αιγαίου, και αυτούς ακόμη τους Κρήτες, συνειδητοποίησαν το φυσικό περιβάλλον τους – τη θάλασσα – ως ζωτικό χώρο.

Στην κυκλική επιφάνεια ιδιότυπων σκευών, των γνωστών «τηγανόσημων», χαράσσουν την εικόνα του πλοίου (εικ. 1). Έχει υπε-



2α. Μικρογραφία του στόλου από το Ακρωτήρι Θήρας (1500 π.Χ.).



1. «Τηγανόσχημο» σκεύος από Σύρο (ΠΚΙΙ περιόδου).



26. Σκηνή του ναυαγίου από μικρογραφία Ακρωτηρίου Θήρας (1500 π.Χ.).

ριψωμένη τη μια άκρη και δύο αειρές από μικρές γραμμές στις δύο πλευρές του, που ερμηνεύονται ως κουπίά. Το σκαρίφημα ψαριού μαζί με ένα «λάβαρο» σημαία» επιπέτρουν την υπερυψωμένη άκρη του πλοίου, εν είδει ακρόπρωρου, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια διακοσμείται με μοτίβα συνδεδεμένων σπειρών – έχει υποστηριχθεί ότι συμβολίζουν τη θάλασσα. Πρόκειται, στην πραγματικότητα, για ένα μικρό «πίνακα», για μια αφηγηματική σύνθεση.

Πέρα από τις ερμηνείες που έχουν δοθεί σχετικά με τη λειτουργικότητα αυτών των σκευών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία της παράστασής τους. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει, ίσως, να διευκρινιστεί ότι η εικόνα του πλοίου δεν αποτελεί το μοναδικό θέμα διακόσμησης «των τηγανόσχημων». Κατ' επέκταση, δεν είναι σωστή η σύνδεση της λειτουργικότητάς τους με την παράσταση.

Η προσπάθεια ερμηνείας, από την πλευρά μας, θα βασιστεί σε ήδη διατυπωμένες παρατηρήσεις. Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του πρώτου συστηματικού ερευνητή του κυκλαδικού πολιτισμού, Χ. Τσούντα.

Για την παράσταση των πλοίων αναφέρει: «Πλοία φέροντα ακριβώς ούτω επί του ακροστολίου ιχθύς δεν γνωρίζω άλλοθεν, αν και επί αρχαίων μνημείων συχνά ευρίσκονται ζώα ή κεφαλάι ζώων κοσμοῦσαι ως παράσημα το πρόσθιον μέρος του πλοίου»³.

Τη γνώση μας, όμως, έρχεται να συμπληρώσει η χρονικά μεταγενέστερη μικρογραφία του ναυαγίου από το Ακρωτήριο της Θήρας (εικ. 2α, β). Γι' αυτή, που χρονολογείται από το στρώμα καταστροφής του Ακρωτηρίου, περίπου το 1500 π.Χ., θα παραθέσουμε τη γνώμη του Σ. Μαρινάτου: «Ός προς τα πλοία, μακροτάτη θα ήτο μια έστω και ατελής περιγραφή. Περιοριζόμεθα εις τα κυριώτερα σημεία. Των πλοίων επί της μικρογραφίας, το μέγιστον έχει μήκος 0,75 μ., άνευ δε του προβόλου 0,62 μ. Ο πρόβολος αυτός είναι πρόσθετον λεπτόν, προφανώς ξύλινον, αντικείμενον, το οποίον προσαρμόζεται όταν είναι ανάγκη επί της πώρας. Φέρει διάφορα σύμβολα, ως ψυχάς (πεταλούδας), άνθη και πτηνά, επιπροσθέτως δε δύο αγκιστροειδή αντικείμενα. Προφανώς είναι εξάρτημα "σημαιοστολισμού". Δίδει ούτω την εντύπωσιν, ότι η πώρα είναι υψηλότερα της πρύμνης. Το αντίθετον όμως συμβαίνει, μόλις το

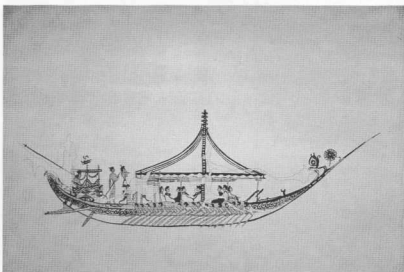
εδάρτημα αφαιρεθή⁴ (εικ. 3). Σε άλλο σημείο της περιγραφής του ο Μαρινάτος συμπληρώνει: «Λείψανα δύο μεγάλων πολεμικών πλοίων, και δη αι πρώραι τούτων, διατηρούνται καλώς. Του ανωτέρω πλοίου διατηρείται καλώς είδος ικρίου. Κάτωθεν του πλοίου διατηρείται η πρώρα δευτέρου ομοίου, ης ο πρόβολος λυγίζει⁵ (εικ. 26).

Από τη μικρογραφία του Ακρωτηρίου της Θήρας έχουμε μια σαφέστερη εικόνα σχετικά με την εκτεταμένη πλώρη των κυκλαδικών πλοίων. Στην περίπτωση αυτή βέβαια η παράσταση είναι αρκετά υστερότερη (1500 π.Χ.) και δεν παρουσιάζει την εικόνα του ψαριού στην πλώρη. Πιστεύουμε όμως ότι αυτά τα δεδομένα δεν αποτελούν αιτίες που μας απομακρύνουν από την κατανόηση της παράστασης των «τηγανόσχημων».

Αντίθετα, τηρουμένων των αναλογιών, είναι πολύ πιθανό στην πλώρη των πλοίων της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου (ΠΚ II/2800-2300 π.Χ.) να προσμαρμόζονταν ένα μακρύ «καμάκι», με το οποίο προηγουμένως είχαν αλειώσει ένα μεγάλο ψάρι. Ίσως η πράξη αυτή να καθιερώθηκε μέσα στις νησιωτικές κοινότητες του να αποτελέσει μια καλή αλειυτική σοδειά. Είναι γνωστό ότι καθιερωμένες πράξεις που επιβάλλονται από την κοινωνία οριοθετούνται από το πεδίο δράσης και τις ανάγκες της ίδιας της κοινωνίας. Θα ήταν πολύ φυσικό λοιπόν, η τοποθέτηση ενός ομοιωμάτος ψαριού πάνω στην πλώρη των κυκλαδικών πλοίων να είναι απόληχος μιας θαλάσσιας επιτυχίας.

Όταν τα πλοία είχαν εξελιχθεί περισσότερο, όπως στην περίπτωση της μικρογραφίας του Ακρωτηρίου της Θήρας, η συνήθεια αυτή παρέμεινε ως καθιερωμένη εθιμική πράξη στους ναυτικούς του Αιγαίου, συνδεδεμένη με κοινωνικά δράματα. Στην περίπτωση αυτή όμως έχει αντικατασταθεί το ομοίωμα του ψαριού με διαφορετικά «ομοιώματα - σύμβολα», που μπορούν εύκολα να προσμαρμόστουν ή να απομαρμόστουν από την πλώρη του πλοίου.

Με αυτά τα δεδομένα σήμερα πολύ περισσότερο γίνεται φανερή η δύναμη της καθιερωμένης συνήθειας μέσα στον αιγιαλό χώρο. Το ψάρι της πλώρης των κυκλαδικών πλοίων είναι το προίμιον των ακρόπρωρων των πλοίων των νεότερων χρόνων με το γνωστό αποτροπαικό τους χαρακτήρα. Οι μελέτες και οι έρευνες σχετικά



3. Λεπτομερειακή απόδοση πλοίου από μικρογραφία Ακρωτηρίου Θήρας.

με τα προϊστορικά πλοία στο Αιγαίο είναι πολλές και καθοριστικές για την πληρότητα των γνώσεών μας⁶. Ίσως όμως θα έπρεπε να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στην αποασματική παράσταση που μας σώθηκε πάνω σ' ένα όστρακο «τηγανόσχημου» αγγείου. Προέρχεται από τη Φυλακωπή της Μήλου και χρονολογείται στην τελευταία φάση της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου (ΠΚIII / 2300-2000 π.Χ.) (εικ. 4).

Στο όστρακο αυτό είναι δυνατό να διακρίνουμε την άμεση σχέση των κατοίκων των νησιών με τη θάλασσα. Πρόκειται για ένα μέρος της εγχάρκτης παράστασης αφηγηματικού χαρακτήρα, που η επιτυχία της ερμηνείας της φωτίζει πτυχές της ζωής των κατοίκων των νησιών. Παρουσιάζει την ανθρώπινη μορφή πάνω σ' ένα από τα γνωστά πλοία των «τηγανόσχημων» αγγείων. (Υπάρχει, βέβαια, και η αντίθετη άποψη, που αμφισβητεί την αναγνώριση της εικόνας ως ανθρώπινης μορφής). Κατά τη γνώμη μας η εικόνα του ανθρώπου, αν και αποασματική, είναι αρκετά ευδιάκριτη. Απέχει συγχρόνως κατά πολύ από την εικόνα ενός υποθετικού εξαρτήματος πλοίου ή οργάνου πλοήγησης, όπως έχει υποστηριχθεί⁷. Οι διαστάσεις της μορφής είναι αρκετά μεγάλες σε σχέση με το μέγεθος του πλοίου. Είναι αυτονόητο, όμως, ότι τούτο οφείλεται σε σκόπιμη επιλογή του «αγγειογράφου - χαράκτη». Είναι η επιδίωξη του «αγγειογράφου» να υποδηλώσει τον ιδιαίτερο ρόλο της. Το πλοίο, όπως φαίνεται από το

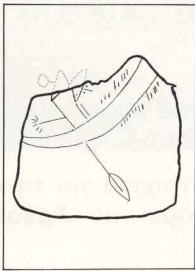
σχέδιο (σχ. 1), έχει στην κάθε πλευρά του μεγάλο αριθμό από κουπιά, γεγονός που εξηγεί ότι το σκάφος κινιόταν με τη βοήθεια πολλών κωπηλάτων. Ο «αγγειογράφος» δεν τους σχεδιάζει, είναι σίγουρο ότι τους υπονοεί. Περιορίζεται στην απόδοση μιας μόνο μορφής, που ίσως είναι και η σημαντικότερη πάνω στο πλοίο. Αν αυτή η εκδοχή είναι σωστή, τότε η μορφή αυτή δεν μπορεί να είναι άλλη από τον κυβερνήτη. Βρίσκεται στο πίσω μέρος του πλοίου, στην πρύμνη, και φαίνεται ότι το διευθύνει με τη βοήθεια ενός μεγάλου κουπιού. Η παράσταση αυτή είναι η πρωμιώτεση λεπτομερειακή εικόνα αιγιαλάκου πλοίου που έχει φθάσει μέχρι τις ημέρες μας. Από την προσεχτική της μελέτη υπάρχει η δυνατότητα της εξαγωγής μιας σειράς συμπερασμάτων.

Είναι φανερό και μέσα από τις προαναφερόμενες παραστάσεις, αλλά και από τις έρευνες κυρίως των υπόλοιπων αρχαιολογικών δεδομένων, ότι οι άνθρωποι των νησιών έχουν βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής τους. Έχουν αναπτύξει σε ικανοποιητικό για την εποχή τους βαθμό τις γνώσεις τους σε σχέση με τα μέσα πλεύσεως.

Η παράσταση του πλοίου μας φανεράνει ότι η κίνηση του οφείλεται σε κωπηλάτες. Αυτοί, όμως, βρίσκονται κάτω από την καθοδήγηση της μορφής που εξαιρείται. Κρατεί στο χέρι τη ένα μεγάλο κουπί, που χρησιμεύει μάλλον για ηπάλδιο. Το εξάρτημα αυτό με τη σειρά του διευκολύνει τον έλεγχο της πορείας. Σε πολλούς τόπους



4. Οστρακο με παράσταση πλοίου από «τη-γναόσχημο» αερίδας της Φυλακικής Μήλου (PKIII περίοδο).



Σχ. 1. Λεπτομερειακή απόδοση της παράστασης εικ. 4.

πλοίων το εξάρτημα αυτό επιβίωσε μέχρι τη χρησιμοποίηση της μηχανής, αλλά ακόμα μέχρι και τις ημέρες μας τα καΐκια το διατηρούν με κάποιες τροποποιήσεις, τηρουμένων των αναλογιών. Πρόκειται για τον «οϊακα» (> οϊάε) των αρχαίων, γνωστόν στους σημερινούς μας νησιώτες με το όνομα λαγουδέρα.

Οι πληροφορίες που μας παρέχει η παράσταση δεν εξαντλούνται μόνο σ' αυτές τις γνώσεις. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι η κατασκευή του πλοίου καλύπτει ένα μεγάλο κύκλο εργασιών, που αρχίζει με την προμήθεια της πρώτης ύλης, του ξύλου, και περατώνεται στα προϊστορικά ναυπηγεία των νησιωτικών ακτών. Εκεί θα πρέπει να φανταστούμε ότι γινόταν εξειδίκευση της εργασίας με τις ανάλογες κοινωνικές της συνθέσεις.

Η προσοχή μας εξάλλου επικεντρώνεται σε κάποιες σκέψεις σχετικές με τον κοινωνικό ρόλο της μορφής που «διεθύνη» το πλοίο. Πρόκειται για τον απλό κυβερνήτη; ή τον κάτοχο του πλοίου; ή τον άνθρωπο εκείνου που, λόγω των αναγνωρισμένων ικανοτήτων του από την κοινότητα, αναλαμβάνει τον ιδιαίτερο ρόλο της ηγεσίας;

Η κοινωνική διάρθρωση και πολύ περισσότερο η ιεραρχία στις σχέσεις των μελών των νησιωτικών κοινοτήτων μας είναι άγνωστη. Μόνο υποθέσεις είναι δυνατόν να διατυπωθούν και αυτές με μόνο τεκμήριο τις ενδείξεις των ανασκαφικών δεδομένων.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αυτής της εποχής έχουν αποδείξει

την έλλειψη ξεχωριστού κτίσματος μέσα στους κυκλαδικούς οικισμούς και έχουν οδηγήσει στην ερμηνεία της έλλειψης ενός ηγεμόνα. Επιπλέον, οι έρευνες στα «πρωτοκυκλαδικά» νεκροταφεία έχουν διαπιστώσει τη διάκριση μερικόν τάφων σε σχέση με τους υπόλοιπους, εξαιτίας της ποιότητάς και του αριθμού των κτερισμάτων τους. Τουτό επιτρέπει να αναλογιστούμε ότι υπάρχουν κοινωνικές διαφοροποιήσεις, βασισμένες ίσως σε υλικά αγαθά. Ο συνδυασμός των ανασκαφικών δεδομένων και των περιθωρίων που μας έδωσαν οι εξηγήσεις των παραστάσεων του πλοίου οδηγεί στις ακόλουθες σκέψεις:

Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας των νησιωτικών κοινοτήτων διαφαίνεται ότι δεν βρίσκεται ένα μόνο άτομο αλλά, αντίθετα, περισσότεροι πρέπει να ήταν νομείς της εξουσίας. Προκύπτει άμεσα όμως το ερώτημα, ποιο είναι το κριτήριο στο οποίο οφείλονται η εξουσία τους; Και ακόμα περισσότερο, ποιοι πρέπει να ήταν αυτοί που ασκούσαν την εξουσία; Είναι μάλλον ακατόρθωτο να διακρίνουμε ποιο ήταν το κριτήριο της εξουσίας, εάν το εισόδημα, ή η σωματική ρώμη, ή η καταγωγή, ή η οποία άλλη κοινωνική αναγνώριση είναι που ιεραρχεί την κοινότητα και δίνει το προβάδισμα σε κάποια μέλη της.

Ίσως όμως έχουμε την ευχέρεια να διατυπώσουμε μια υπόθεση για εκείνους που άσκησαν την εξουσία στις νησιωτικές κοινωνίες. Μήπως οι νομείς της εξουσίας είναι συγχρόνως και οι κυβερνήτες των πλοίων; Μια τέτοια

υπόθεση, για να αποτελέσει αποδεκτή επιστημονικά άποψη, έχει ανάγκη μεγαλύτερης έρευνας, επικυρωμένης ίσως από τη μελέτη των κτερισμάτων εκείνων των τάφων που θεωρούνται οι πιο πλούσιοι.

Πάντως, εάν αυτή η άποψη μπορεί να είναι κοντά στην πραγματικότητα, τότε γίνεται περισσότερο δελεαστική, γιατί μας φέρνει στο νομο την κοινωνική διάρθρωση των ναυτικών νησιών του Αιγαίου κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και των αγώνων της Ανεξαρτησίας.

Σημειώσεις

1. Ch. Zervos, L'art des Cyclades, 1957, J. Thimme, P. Getz - Preziosi, Art and Culture of Cyclades, 1977, Γ. Παπαθανασούλας, Νεολιθικά - Κυκλαδικά, 1981, Χ. Ντούμας, Κυκλαδική Τέχνη (Σύλλογος Ν.Π. Γουλανδράκη), 1984.
2. Σχετικά με την προβληματική αυτών των πλοίων βλ. S. Marinatos, La marine créto-myémienne, BCH 57, 1933, σ. 212, E. Vermeule, ΕΛΔες, Εποχή του Χαλκού, 1963, σ. 58, C. Doumas, Remarques sur la forme du bateau Egéen à l'Age du Bronze Ancien, Valcamonica Symposium, 1970, σσ. 285-290, ARABIAN, AJA 88, 1984, σσ. 11-19, J. Coleman, «Frying Pans» of the Early Bronze Age Aegean, AJA 89, 1985.
3. Χ. Τσιούτας, Κυκλαδικά II, ΑΕ 1899, σ. 91.
4. Σ. Μαρινάτος, Θήρα VI, σ. 39.
5. Ο.π., σ. 32.
6. Βλ. σημ. 2.
7. D. Fimmen, Die Kretische - Mykenische Kultur, 1924, σσ. 116-118.

The ship in the Cyclades during the Earth Bronze Age. (Some thoughts on the role it has played in the Insular Communities)

A. Mastrapas

The geographic position of the Cyclades was the main factor for the creation and development of a great civilization during the Early Bronze Age. The archaeological data give a vivid picture of the Cycladites' life in the third millennium BC. The ship has played a decisive role in their activities and development and has greatly contributed to their financial and cultural achievements.

The purpose of this article is to introduce certain issues and to give some answers as regards the ship and its role in the insular communities. The issues arise from two representations of ships on «pan-shaped» utensils, that combined with the up-to-date archaeological data can lead us to the following theory: the island inhabitants had developed a satisfactory knowledge of shipbuilding already since the Early Bronze Age. The depiction of a ship can also be interpreted as a medium clearly conveying important information about the insular societies of the third millennium BC. Certain Cycladic customs, as well as thoughts and ideas regarding the social structure of the islands are echoed in the representations of the ship of that remote civilization.